

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Orhan AVCI*

Özet

20 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 tarihleri arasında devam etmiş olan Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleşmiş olan iktisat kongresi, Türkiye'nin ekonomi tarihinin kilometre taşlarından biri olarak kabul edilir.

Türk iktisat tarihinde çok önemli ve belirleyici bir başlangıç olarak görülen İzmir İktisat Kongresinin bu tarihlerde toplanmasının da bir anlamı vardır. 15 Mayıs 1919 ile 9 Eylül 1922 arasında işgal altında kalmış İzmir'de, konusu iktisat olan bir kongrenin düzenlenmesi dikkat çekicidir. Askerî zaferle kurtarılmış bu şehirde iktisat kongresi düzenlemek, zaferi hatırlatmak noktasında da önemlidir.

Aslında kongrenin adı "iktisat" başlığını içeriyorsa da yapısal olarak o günkü ülke şartlarında ekonomiye yönelik konuşmalar ve kararlar alınmış olsa da toplantının zaman ve mekân seçiminin, uluslararası siyaset açısından verdiği güçlü mesajları vardı.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına neden olan iktisadî konuların varlığı, İzmir İktisat Kongresi'nin Mustafa Kemal Atatürk açısından ne denli öneme sahip olduğunu gösteriyor. Barış görüşmelerinin kesilmesine neden olan, başta Osmanlı döneminde Avrupalılara verilmiş olan kapitülasyonların kabul edilmeyeceği mesajının net şekilde ortaya konulduğu kongre, aynı zamanda Anadolu insanının kendi ayakları üzerinde; ama çağdaş bir ekonomik yapının şartları ile gelişme azmini de dünyaya ilan ediyordu.

Yabancı sermayeye karşı olunmayacağını belirtmesi de Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik münasebetlerinin kesilmeyeceğinin mesajı olarak değerlendirilebilir.

Tabii burada dikkat çeken, Avrupalılarla bu ekonomik ilişkinin kapitülasyonlarla değil modern bir anlayışla yapılacağını hissettirilmesi idi.

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı.

Yani kapitülasyonlar nedeniyle gümrüklerine hâkim olamayan bir ülke olarak yaşayamayacağını Türkiye baştan beri söylemekteydi. Ama yine de yabancı sermaye hususunun dile getirilmesi Türkiye'nin ilerleyen zamanlarda ekonomik gelişiminde Avrupa'yı göz ardı etmeceğinin de bir ifadesi idi.

Bu noktalardan bakıldığında İzmir'de toplanan iktisat kongresinde Türkiye'nin ekonomik hürriyet elde edebilmek amacıyla Lozan görüşmelerinde nelerden vazgeçmeyeceği ortaya konulurken yine de Lozan Antlaşması'na imza koyacak devletlerin tamamen ekonomik hayatın dışında kalmayacakları da hatırlatılıyordu. Kapitülasyonların kaldırılması karşılığında 1929'a kadar mevcut gümrük uygulamalarının devamının kabul edilmesi bu uzlaşının bir örneği olarak görülebilir.

Bu açıklamalar neticesinde 10. Uluslararası Atatürk Kongresi için hazırlanacak bu bildiride 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin bu tarihte düzenlenmesinin yukarıda açıklanmaya çalışılan hususlar açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir İktisat Kongresi, Kapitülasyonlar, Türkiye Ekonomisi

İZMİR ECONOMIC CONGRESS FROM ATATÜRK'S PERSPECTIVE (FEBRUARY 17-MARCH 4, 1923)

Abstract

The economic congress, which took place in Izmir between February 17 and March 4, 1923 during the interruption of the Lausanne peace negotiations between November 20, 1922 and February 4, 1923, is considered one of the milestones of Türkiye's economic history.

The convening of the Izmir Economic Congress, which is seen as a very important and decisive beginning in Turkish economic history, also has a meaning. Between May 15, 1919 and September 9, 1922, Izmir was under occupation and it is noteworthy that a congress on economics was held there. Organizing an economic congress in a city liberated by military victory is also important in terms of reminding the victory.

In fact, even though the name of the congress includes the title "economics", the time and place of the meeting had strong messages in terms of international politics, even though the speeches and decisions were structurally oriented towards the economy in the conditions of the country at that time.

The existence of economic issues that led to the interruption of the Lausanne negotiations shows how important the Izmir Economic Congress was for Mustafa Kemal Atatürk. The congress, in which the message that the capitulations granted to Europeans during the Ottoman period would not be accepted, which led to the interruption of the peace talks, was also declaring to the world the determination of the Anatolian people to develop on their own feet, but with the conditions of a modern economic structure.

The statement that foreign capital would not be opposed can also be interpreted as a message that Türkiye's economic relations with Europe would not be cut off.

Of course, what is noteworthy here is that this economic relationship with Europeans was to be realized with a modern understanding, not with capitulations. In other words, Türkiye had been saying from the beginning that it could not live as a country that could not control its customs due to capitulations. Nevertheless, the mention of foreign capital was also an expression that Türkiye would not ignore Europe in its economic development in the future.

From this point of view, the economic congress which convened in Izmir revealed what Turkey would not give up in the Lausanne negotiations in order to achieve economic freedom, while reminding that the states that would sign the Treaty of Lausanne would not be completely excluded from the economic life. The acceptance of the continuation of the existing customs practices until 1929 in exchange for the abolition of the capitulations can be seen as an example of this compromise.

As a result of these explanations, this paper, which will be prepared for the 10th International Atatürk Congress, will focus on the meaning of the organization of the 1923 İzmir Economic Congress on this date in terms of the above-mentioned issues.

Keywords: Izmir Economic Congress, Capitulations, Turkish Economy

9 Eylül 1922, İzmir'in kurtuluşunu ifade ederken, aynı zamanda on yıldır süren aralıksız muharebeler dizisinin de sonu demektir. Ama bu tarih, bir başlangıcın da tarihidir. 15 Mayıs 1919'dan itibaren geçen zaman içerisinde Yunanlıların işgalinde kalan bu şehir, Türk Kurtuluş Savaşı'nın simgesi haline gelmişti. Atatürk'ün, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla İstanbul'dan Anadolu'ya hareket edişi, İzmir'in işgalinden bir gün sonra 16 Mayıs 1919'da gerçekleşmişti. Böylece başlayan Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî boyutu sona ererken, Türkiye tarihinin yeni aşamasında rejim değişikliği başta olmak üzere kalıcı değişiklikler birbirini takip edecektir.

Bu değişikliklerden biri de Osmanlı döneminin ekonomik ve adli kısıtlayıcılarından olan kapitülasyonların yeni dönemde kabul edilmeyeceğinin ilanı idi.

Kapitülasyon adı verilen ekonomik, adli, siyasî noktalarda Avrupalı devletlere sunulmuş ayrıcalıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde de bir etkiye sahip olmuştu.

9 Eylül 1922'de kazanılan bu zafer ise kapitülasyonlar probleminin kalıcı olarak tarihe karışmasına fırsat doğuracak bir kapı açtı.

Kapitülasyonların başlangıçtaki durumuna bakılacak olursa Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarların saltanat yılları boyunca geçerli olduğu görülüyor. Ancak 1740'ta Fransa ile yapılan anlaşmada bu sınır kaldırıldı¹. İngiltere ile yapılan 1838 tarihli Ticaret Antlaşması, iç ticarete yabancılara konulan kayıtların da kaldırılmasıyla sonuçlandı. Bu antlaşmalara göre %3 olan ithalat vergisine sadece %2 oranında ek vergi konulabilecekti. Osmanlı sınırları içerisindeki ithal malların naklinde de vergi verilmiyordu. Osmanlı tüccarı ise %12 oranında vergi vermekteydi. Yani yabancı bir tüccar dışarıdan getirilen bir ürüne sadece %5 vergi verirken, Osmanlı tüccarı %9 ihraç vergisi, %3 de gümrük vergisi ödüyordu. Böylelikle ithalata kapılar açılırken, ihracat gümrük vergileriyle imkânsız hale getirildi ve yerli üretim yok oldu².

Devlet içerisinde bir dizi devlet yaratan ayrıcalıklar, uzak sınırlardan gelen bir düşman saldırısından daha ağırdı. Bankalar, demiryolları, ormanlar,

¹ Rıfat Önsöy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol, Osmanlı Borçları (1854-1914)**, Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s. 222.

² Faruk Yılmaz, **Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar**, Duyun-ı Umumiye, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 28.

kamu hizmetleri yabancıların kontrolünde bulunuyordu. Yabancıların yargı konusu olan davaları kendi mahkemelerinde görülüyordu³.

Kapitülasyonları başlıca iki noktada toplamak mümkündür. İlk grup, malî ve iktisadî alanla idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi alma hususunda kapitülasyonlarla devletin serbestliği kısıtlanmıştı. Gümrük tarifeleri üzerinde devletin hükümlerini kullanma serbestliğinin olmaması millî sanayinin ve millî üretimin gelişmesine engel oldu. Ticarî antlaşmalarda yabancılarla karşılıklı menfaat esaslarına dayalı hükümler koymak mümkün değildi. Üstelik Türkiye'deki deniz nakliyatını da Türk bayrağı taşıyan gemilere yaptırmak hakkı bulunmamaktaydı.

Kapitülasyonların ikinci yönü adlî alanda idi. Her yabancı konsoloslukta bir mahkeme bulunuyordu. Bunlar kendilerine ait hukuk ve ceza davalarını görüyorlardı. Yabancılardan birisi ile bir Türk arasındaki meselenin halli için Türk mahkemelerinin şahit veya suçlu yabancıları çağırmak gibi bir hakkı yoktu. Verilen hükümlerin uygulanmasına da Türk mahkemesi karışamazdı⁴.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlardan kurtulabilmek için bazı teşebbüsler de görüldü. 7 Temmuz 1869'da İstanbul'daki elçiliklere gönderilen bir protesto ile kapitülasyonların kaldırılmasının gerekliliği bildirildi. Ancak başarı sağlanamadı. 1890 tarihindeki gümrük sözleşmesine yeni tarife fiyatları eklenmiş olsa da kapitülasyonları ortadan kaldırmak mümkün olmadı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonları kaldırabilmesi için yeniden harekete geçilmesine neden oldu. Avrupa'daki savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırılmasıyla sonuçlandı. 9 Eylül 1914'ten itibaren Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kapitülasyon adı verilen malî, iktisadî, adlî, idarî ayrıcalıklarının kaldırıldığı ilan edildi. Yabancılarla ilgili hususların devletler arası hukukun ilkelerine göre düzenleneceği bir nota ile ilgili devletlere iletildi. Yabancı elçilikler, kapitülasyonların ikili antlaşmalara dayandığını ve bu nedenle tek taraflı ortadan kaldırılamayacağını söyleseler de savaş ortamında etkili olmadılar. Böylece

³ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2006, s. 421.

⁴ A. Âfetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969, s. 292-293.

15 Ekim 1914 tarihli geçici kanun ile Osmanlı kanun ve tüzüklerindeki kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin geçersiz olduğu söylendi⁵.

A) İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NE GİDEN YOL

Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşamasının zaferle sonuçlandığı Eylül 1922'de Türkiye'nin zaferi Türklerin isteklerinin gerçekleşmesi için önemli bir adım olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun katılma nedenlerinden biri olan iktisadî boyunduruktan kurtulma isteği, Eylül 1922'de gerçekleşme ihtimaline sahipti. Gerçekten de Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği bu günler, savaşın galiplerinin, barışa kendilerini en yakın hissettikleri bir zamanı işaret ediyordu. Bu zamanın gerçekleşmesi için uzun yıllar aralıksız savaşlar yaşandığı düşünülürse, kazanılan zaferden beklentiler zirve noktadaydı. Böyle bir süreçte yeni Türkiye'nin beklentileri zafer elde etmiş bir devletin savaşın sonundan beklentileri ile tamamen uyumakta idi. Doğal olarak elde edilen zaferin büyüklüğüne paralel olarak Lozan'da problemlerin çözülmesi umuluyordu.

Yine de 1922 yılı Ağustos ayında gerçekleşen Büyük Taarruz'a kadar Avrupalı Devletler, Ankara'yı kapitülasyonlar hususunda köşeye sıkıştırmaya çalıştılar. Kendileri açısından kapitülasyonların varlığını savundular ve muhtemel bir antlaşmada kapitülasyonların kalması gerektiğini vurguladılar⁶.

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922'de başladığında Türk heyeti, İngiliz Yüksek Komiseri ve Lozan Delegatesi Rumbold'un ifadesiyle "bir elde Misak-ı Millî, diğer elde kılıç" konferansa katılmıştı. Heyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önerisiyle beraber, Bakanlar Kurulu'ndan direktifler almıştı. Kapitülasyonlar konusunda "konferansın kesilmesine yol açsa bile kabulü reddedilmelidir" talimatı vardı⁷.

Ancak görüşmeler başladığında İsmet İnönü kendisini Sevr Antlaşması'nı bozan bir milletin temsilcisi olarak görüyor olmasına rağmen İtilaf Devletleri hâlâ İsmet Paşa'yı yenik bir milletin temsilcisi gibi görme eğilimindeydiler⁸.

⁵ Faruk Yılmaz, s. 82-83.

⁶ Mehmet Emin Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001, s. 213-214.

⁷ Mehmet Emin Elmacı, **age.**, s. 227.

⁸ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çeviren: Mehmet Harmancı, yayınları, İstanbul 2010, s. 433.

Ancak Lozan Konferansı başlarken Türkiye'nin ümitleri yüksek olmakla birlikte Konferans'ın hâkim kişinin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon olması bazı soru işaretleri oluşmasına neden oluyordu. Fakat İsmet Paşa'ya asıl hayal kırıklığı yaşatanlar Fransızlar oldu. Fransız diplomat Franklin-Bouillon'un düşüncesiyle Fransızların Türk tezini destekleyeceklerini ummaktaydı. Halbuki Lord Curzon Paris'e uğradığında Fransa Başbakanı Raymond Pioncaré ile görüşerek, İsmet İnönü karşısında İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan birleşik bir cephe yaratmayı başarmıştı⁹.

Görüşmelerde İtilaf Devletleri ve özellikle Fransızlar kapitülasyonlardan kabul ettirebildikleri kadar çok şey kurtarmak için, Türkler de tamamen bunlardan kurtulabilmek için mücadele etmekteydiler. İtilaf Devletleri, mahkemeler hususunda yabancı hâkimlerin yerine danışman ya da gözlemcilerin çalışmasını önerdiler. Türkler bütün buna benzer teklifleri reddettiler¹⁰.

Sonunda Lord Curzon ve müttefiklerinin Lozan'da kapitülasyonların geçici olarak Sevr Antlaşması'ndaki gibi kalması şeklindeki ısrarları sebebiyle görüşmeler çıkmaza girdi¹¹.

İsmet İnönü, Lozan görüşmelerinin ilk döneminde kapitülasyonlar konusunda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşmelerinden bahsederken aktardığı anekdot epey ilginçtir. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde Lord Curzon'a kapitülasyonları kabul etmeyeceğini söylediğinde "Kabul edersiniz. Nesi var kapitülasyonların?" cevabını aldığını söylemiştir. İsmet İnönü'nün verdiği cevap ise şu olmuştur: "İstiklal Savaşı yaptık biz. Bizden ayrılıyor bir devlet. Daha yeni doğmuştur. Tam müstakil bir devletin bütün haklarını alıyor, gümrük hakkını alıyor, vatandaşlık hakkını alıyor, adalet hakkını alıyor... Neden Türklere bunu böyle tanıımıyorsunuz?"¹².

Görüşmelerinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen bir uzlaşmaya varılamadı. İsmet Paşa'nın maddelerini reddettiği bir barış önerisi sunuldu. 4

⁹ Lord Kinross, *age.*, s. 417.

¹⁰ Lord Kinross, *age.*, s. 421.

¹¹ Hikmet Özdemir, *Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2019, s. 336.

¹² İsmet İnönü, "İstiklal Savaşı ve Lozan", *Cumhuriyet'in 50 Yıldönümü Semineri*, Seminere Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1975, s. 25.

Şubat 1923'te İsmet İnönü'nün cevabı üzerine Lord Curzon İngiltere'ye döndü. İsmet Paşa da Türkiye'ye hareket etti ve görüşmeler kesildi¹³.

İngiliz heyeti 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmaya kesin karar vermiş olduğunda Türk heyeti barışın sağlanması yolunda bir çaba daha sergilemeyi istemiştir. Türk heyeti 4 Şubat 1923 tarihli bildirisinde Lozan görüşmelerindeki karşılıklı sorunlar üzerinde barış yapabilmeye yeterli bir anlaşmaya varılmış olduğuna dair İngiltere ve müttefiklerinin dikkatini çekti. Aynı gün öğleden sonra İtilaf temsilcileri, üzerinde bir anlaşmaya varılamamış ekonomik problemlerle, Konferans'ın hiç gündemine alınmamış kabotaj gibi sorunları da hiç tartışma olmaksızın ve bir çekince öne sürmeksizin Türk temsilcilerin imzalamalarını istemişlerdi. Böyle bir tavır Türkiye'ye barış şartlarını zorla kabul ettirmek anlamına geldiği için bir sonuca varılamamıştır¹⁴.

Lozan görüşmelerinin 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradığı tarihte İsmet İnönü'nün "Günlükler"ine yazdıkları, bu kesintinin tamamen kapitülasyonlar ve iktisadî maddelerden kaynaklandığını gösteriyor¹⁵.

Lozan görüşmelerinin bu kadar uzun sürmesinin başlıca nedeni, sadece Türk-Yunan Savaşı'nın sonuçları üzerine görüşülmemesi idi. Yenen ile yenilen taraflar arasındaki konular dışında İtilaf Devletleri'nin yüzyıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nda elde etmiş oldukları kapitülasyonların geleceği, Ortadoğu'daki çıkarları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe mal oluşunun çıkardığı sorunlar esas gündemi meşgul ediyordu. Türkiye-Yunanistan sorunu ikinci plana itilmiş ve konu Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin çözülmesine ve yeniden düzenlenmesine getirilmişti¹⁶.

Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin böyle bir yola girmesi sırasında, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması, İktisat Vekâleti'nin bir çalışmasıyla olmuştur. Kongre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine

¹³ George Blonco Villalta, **Atatürk**, Çeviren: Fatih Özsu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982, s. 526.

¹⁴ Lozan Barış Konferansı, **Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C IV, 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler, Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 22

¹⁵ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, I. Cilt, Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 50-51.

¹⁶ Şerafettin Turan, **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s. 373.

sunulmamıştır. İktisat Vekaleti tarafından mülkî amirliklere gönderilen genelge ile yapılacağı duyurulmuştur¹⁷.

Ancak Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, İzmir'deki İktisat Kongresi'ne resmî bir değer ve anlam yüklediği görülüyor. İktisat Vekaleti bu Kongre'yi düzenlerken İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Ankara'ya dönmesine kadar Nafia Vekili Feyzi (Pirinççizade) Bey'in ona vekalet etmesi Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmişti. 6 Şubat 1923 tarihli bu kararnamede Kongre'nin 15 Şubat'ta açılacağı belirtilmiştir¹⁸.

İktisat Vekaleti'nin bildirisine göre, Kongreye her ilçeden 8 delege katılacaktı. Bu 8 delegenin üçü çiftçi, biri tüccar, biri sanayici (veya sanatkâr), biri amele, biri şirket, biri banka temsilcisi olacaktı. Ancak bu gruplaşma çiftçi, tüccar, sanayi ve amele olarak dörde indirildi. Ayrıca 100 kadar milletvekili temsilci sıfatıyla Kongre'ye katıldı¹⁹.

Lozan görüşmelerinin kesildiği gün, Türkiye'de ilginç bir gelişme de yaşanmıştır. Yabancı sermayeli şirketlerde Türkçe kullanımına dair İktisat Vekaleti bir tebligat yayınlamıştır. Buna göre 23 Mart 1916 tarihli bu konudaki kanunun hemen uygulanmaya konulması istenmiştir²⁰.

Aslına bakılacak olursa, Mudanya'da bir mütarekenin yapılması, akabinde Lozan'da barış antlaşması için görüşmelerin başlaması ve kesintiye uğraması, bütün olarak düşünüldüğünde henüz barışa oldukça uzak bir ortamda olduğunu da gösteriyor. Çünkü 16 Şubat 1923'te Batı Cephesi Karargâhı'ndan Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Başbakan Hüseyin Rauf Orbay'a gönderdiği rapor, İzmir İktisat Kongresi toplanırken, daha askerî problemlerin tamamen çözülmediğini gösteriyor. Doğruluğuna güvenilen kaynaklardan alınan bilgiye göre, seksen beş vagon oluşturan iki treni 13-14 Şubat 1923 gecesi Yunanlılar, Dedeağaç'tan Bidinli İstasyonu'na doğru harekete geçirmişlerdi. Bunun amacının Meriç Havzası'na yaklaşmak olduğu söylenen raporda, Lozan Konferansı'nın ertelenmesinden istifade ederek, Yunanlıların Doğu Trakya'ya karşı tehditkâr bir tutum almaları ve

¹⁷ Ubeydullah Türkyılmaz, **Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Hukuki Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 53.

¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 6-49-17/06.02.1923.

¹⁹ Gülay Dinçel, "İzmir İktisat Kongresi'nde Sanayi Kesimi", **75. Yılda Çarklar'dan Chiplere**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 27.

²⁰ Asaf Özkan, "Milli Mücadele'den Sonra ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi", **Belleten**, C LXXVIII, Ankara, Aralık 2014, S 283, Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 1139.

"Ordularına sürülen lekeyi temizlemek için" yeni bir maceraya bu hareketle atılmak istedikleri tahmin edilmekteydi²¹.

Üstelik İzmir İktisat Kongresi başladığı sırada silahlı çatışma da bitmemişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak 18 Şubat 1923'te yayınladığı harp raporunda Çeşme'nin kuzeyindeki Kara Adası yakınındaki Türk karakollarına, Sakız Adası'ndan gelen piyade ve makinalı tüfek ateşi açan beş büyük kayığa ateşle karşılık verildiğini belirtmiştir²².

B) İZMİR İKTİSAT KONGRE'NİN YAPISI VE TOPLANMASI

Lozan Konferansı'ndaki uzun tartışmaların sonuçsuz kalması üzerine 4 Şubat 1923'te Konferans tatil edildi. İzmir İktisat Kongresi'nin tam da bu sırada, Türk ekonomik ve malî bağımsızlığına olan ihtiyacı vurgulamak için toplandığı düşüncesi vurgulanan bir husustur²³.

Kongre'ye Mustafa Kemal Paşa ile beraber Kurtuluş Savaşı'nın liderleri, Meclis üyeleri, bazı geniş toprak sahibi çiftçiler, İstanbullu Türk iş adamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ile işçiler katıldı. İşçiler adına katılanlar daha ziyade İstanbullu iş adamlarının denetiminde bir gruptu. İstanbullu Türk iş adamları sayısı bini bulan Kongre delegelerinden en etkili olanlardı²⁴.

Kongre'ye katılan bu dört kesimin yani tüccar, çiftçi, sanayici ve işçilerin seçimi belli bir kuralla yapılmamıştı. Sivil, asker, bürokrat olan birçok kişi de delege olarak çağırıldı. Yazar Aka Gündüz Kongre'ye işçi temsilcisi olarak katılırken, Kongre Başkanlığı yapan Kazım Karabekir sanayici temsilcisi sıfatıyla katıldı²⁵.

Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasıyla ilgili 5 Ocak 1923 tarihli İktisat Vekaleti duyurusunda, Türkiye'nin iktisadî açıdan gelişim ve yükselmesi için takip edilecek yolun belirlenmesi için ciddi ve esaslı bir program hazırlanmasına karar verildiği belirtilmiştir. İktisat Vekaleti, programın hazırlanmasından önce ülkedeki bütün iktisadî unsurları bir araya

²¹ **İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994, s. 343.

²² **İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar**, s. 345.

²³ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **age.**, s. 433.

²⁴ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 148.

²⁵ Yakup Kepenek, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara 1983, s. 51.

toplayıp, Türkiye İktisat Kongresi adı altında büyük bir kongre düzenlemeyi uygun gördüğünü belirtmiştir.

Kongre'ye Türkiye çiftçisi, tüccarı, sanayi mensupları, işçisi ve bütün şirket banka, borsa ve diğer iktisadî kuruluşlar davet edilmiştir. Kongre'nin 1923 Şubatı içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış nutkuyla başlayacağı ve bir hafta devam edeceğe söylenmiştir. Kongre'nin hazırlanması ve üyelerinin seçimi hakkında ayrıntılı bir program hazırlanacağı ifade edilerek bunun da yayınlanacağı ifade edilmiştir²⁶.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'e geldiği 27 Ocak 1923²⁷ tarihinden itibaren İzmir İktisat Kongresi'nin hazırlıkları devam ederken, Kongre'nin toplanmasından iki hafta önce, 29 Ocak 1923'te, Latife Hanım'la İzmir'de evlendiğine şahit oluyoruz²⁸.

Bütün hazırlıklar sonrasında 17 Şubat 1923 Cumartesi günü İktisat Kongresi açıldı. Mustafa Kemal Paşa fahrî başkanlığa, Kazım Karabekir Paşa da başkanlığa seçildi²⁹.

Atatürk, İktisat Kongresi'ne beş yüzü kadın olmak üzere üç binden fazla dinleyici ile Azerbaycan ve Sovyet Rusya büyükelçileri ile İzmir'deki yabancı misyon temsilcilerini davet etti³⁰.

İktisat Kongresi'ne 3000 delegenin katılması beklenirken, 1135 delege katılabiliştir. Bunda işçi ve sanayici kesiminin yeterince gelişmemesi yanında, delegelerin yol parası temin etmede yaşadıkları zorluklar da etkili olmuştur³¹.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un, İktisat Kongresi'nin toplanma amacı ve Kongre'nin niteliği hakkında basın temsilcilerine verdiği 9 Ocak 1923'te yayınlanan demecinde genel bilgiler yanında daha özel ifadeler de bulunur. İktisat Kongresi sayesinde Avrupalı işçi ve ziraatçılara Türkiye'nin sesini duyurma ve belki de bir propaganda fırsatı elde edilmiş oluyordu. Mahmut Esat Bozkurt, Avrupa işçisi ile çiftçilerine, Türkiye'nin giriştiği

²⁶ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara 1997, s. 1.

²⁷ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2023, s. 384.

²⁸ Utkan Kocatürk, **age.**, s. 386.

²⁹ Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 849.

³⁰ Hikmet Özdemir, **age.**, s. 337.

³¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, C 1, 1923-1940, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 21.

Millî Mücadele'de tek amacın kendi varlığını savunmak olduğunu ve Avrupa iktisadî unsurları ile çiftçilerinin istila fikriyle dolu kendi devlet adamları tarafından sürüklendikleri maceralara muhalefet etmeleri için bir beyanname hazırlanacağını ve bu hususun Kongre'nin gündemine dahil edildiğini söylemiştir. Kongre, Türkiye'de yeniden kurulan yönetimin bir ekonomi yönetimi olduğu ve buna dayandığı için Türkiye çiftçileri ve işçilerinin hükümete destek olması gerekeceğine dair Türkiye halkına da bir beyanname yayınlayacağını ilan etmiştir.

Bunun yanında İktisat Vekili, Kongre ile birlikte bir sanayi sergisi hazırlandığını söylemiştir. İzmir İktisat Kongresi ile aynı zamanda açılacak bu sergide ülkenin sanat ürünleri ve iç ürünleri sergilenecekti. Burada özellikle halılar, kumaşlar teşhir edilecekti.

Diğer taraftan Avrupa sanayi ve sanat ürünlerinin de bu sergiye gönderilmesi için Batı sanayi kuruluşlarına bilgi verildiğini söyleyen Mahmut Esat Bozkurt, aynı zamanda Avrupa basınına da Kongre'ye davet ettiklerini ifade etmiştir³².

Mahmut Esat Bozkurt, İktisat Vekaleti'nin Kongre sırasında dış memleketlere kendi bilgi ve sanat ürünlerinin sergilemeleri için Avrupa'nın Türkiye ekonomisi ile ilgilenen fabrikalarına gerekli bildirimlerde bulunulduğunu da söyleyecektir. Bundan başka, Avrupalı sanayicilere, tüccarlara ve ziraatçılara mümkün olan kolaylığın gösterileceğini de eklemiştir³³.

İzmir İktisat Kongresi'nin niteliği ile ilgili de Türkiye'deki araştırmalarda yorumlar yapılmıştır. Kongre konusunun ekonomi olmasından dolayı, yapılan yorumların önemli kısmı da Kongre'nin bu yönüne aittir.

Bu görüşlerden biri, Kurtuluş Savaşı'na destek vermiş Anadolu tüccarı ile Kurtuluş Savaşı'na ilgisiz kalmış olan İstanbul tüccarının İzmir İktisat Kongresi'nde uzlaşmış oldukları düşüncesidir. Refet Bele'nin Ankara temsilcisi olarak İstanbul'a gitmesi üzerine, İstanbul tüccarının onun desteği ile Türk Millî Ticaret Birliği'ni kurduklarının ifade edildiği bu bakış açısı İslam ve Osmanlı tüccarının Türk ve millî tüccara dönüştüğü iddiasındadır. Tüccar birliği, kendi himayesindeki işçi ve esnafı da teşkilatlandırmıştır. Millî Türk Ticaret Birliği ile müşterek çalışacağını ilan eden Türk Amele

³² A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 3.

³³ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 3-4.

Birliği de kurulur. Böylece İzmir İktisat Kongresi'ne işçi ve tüccar el ele gitmiş olarak gösterilir³⁴.

İzmir İktisat Kongresi'nin niteliği üzerine en kapsamlı tartışmalardan biri, Yapı Kredi Bankası'nın 1981'de düzenlendiği "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri"nde³⁵ gerçekleşmiştir. Prof. Dr. Yüksel Ülken'in bildirisinin³⁶ tartışma kısmında Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu'nun açıklamaları bu konuya ayrılmıştır. Prof. Zeytinoğlu, Prof. Ülken'i dinlerken bazı tereddütlerinin oluştuğunu söylemiştir. Öncelikle İktisat Kongresi'nin bir iktisat kongresi olup olmadığı ve Atatürk'ün iktisada verdiği önem noktasında ele alınıp alınamayacağını sorgulamıştır.

Önce İzmir İktisat Kongresi'nin toplandığı zamanı ele alan Prof. Zeytinoğlu, 17 Şubat-4 Mart 1923'te sıcak savaşın henüz bittiğini; fakat nihai zaferin elde edilmediğini ifade etmiştir. Lozan Konferansı sonuçlanmadığı gibi üstelik kesintiye uğramış ve İsmet Paşa yurda dönmüştür. "İstanbul'un işgal altında olduğu, devletin daha rejiminin bile belli olmadığı bir zamanda İzmir'de toplanan bir iktisat kongresi ile Türkiye'nin ekonomik geleceğini saptamak mümkün olabilir miydi?" sorusuna cevap arayan Prof. Zeytinoğlu: "Atatürk'ün bundan daha önemli işleri yok muydu? O devirde siyasî rejim belli olmadan, devlet yönetimi belli olmadan... Lozan imzalanmadan acaba Türkiye'nin ekonomik geleceği, ekonomik sistemi ekonomik yöntemi saptanabilir miydi?"³⁷ sorularıyla dikkatini çekenleri dile getirmiştir.

Prof. Zeytinoğlu, açıklamalarında iddialarını delillendirmek için İzmir İktisat Kongresi'nin oluşumunu da ele almıştır. Kongreden, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin son anlarda basından haberdar olduğunu vurgular ve hatta bu kongrenin o günlerde gereksizliğinden de bahsedildiğini aktarır³⁸.

Prof. Erol Zeytinoğlu, İzmir İktisat Kongresi'nin o günkü şartlar içerisinde en kötü bir mevsimde Şubat ve Mart aylarında yapılması istendiğini hatırlatarak, Kongre'ye 1565 davetliden 1135'inin gelebildiğini

³⁴ Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, Dördüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 1379.

³⁵ **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981.

³⁶ Yüksel Ülken, "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değerlendirilmesi", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981, s. 28-55.

³⁷ Yüksel Ülken, ağm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

³⁸ Yüksel Ülken, ağm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

söyler. Doğu'dan ve hatta Anadolu'nun farklı yerlerinden İzmir'e gelebilmenin zor olduğu bir zamanda acaba İzmir İktisat Kongresi'nin böyle kış ayında acele bir şekilde yapılmasının başka bir anlamı mı olacağı üzerinde durur³⁹.

Prof. Zeytinoğlu sorularına devam etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin eğer gerçekten Türkiye'nin ekonomik geleceğinin tartışılacağı bir ekonomi kongresi ise neden her ilçeden 7 veya 8 kişinin davet edildiğini sorar. Böyle ise gerçek iktisatçıların oluşturacağı bir kongre olması gerektiğini vurgular. Halbuki buraya ilçelere kadar inerek, halk temsilcileri davet edilmiştir⁴⁰.

Prof. Erol Zeytinoğlu'nun Kongre ile ilgili ifade ve yorumları bununla da sınırlı kalmamıştır. Kongre'nin İzmir'de toplanmasıyla ilgili iddialarını üç noktada toplamıştır. Bunlardan ilki Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi aracılığı ile Sovyetlerle ilişkilere bir düzen verme amacı olduğudur. Ona göre Atatürk, bu Kongre'yi toplamak suretiyle Rusya'ya Kurtuluş Savaşı boyunca angaje olunan bazı hususlarda halk temsilcileri aracılığıyla cevap vermeyi amaçlamış olabilirdi. Yani ona göre Atatürk Rusya'ya, Türkiye'de proletaryaya geçilmesi ile ilgili bir ihtilalin olmayacağını duyurmak da istemiş olabilirdi. Prof. Zeytinoğlu şu soruyu soruyordu: "Rusya'ya karşı Türkiye'nin geleceğini yansıtan bir ses midir bu Kongre? Veya bu Kongre Lozan'dan geri dönen İsmet Paşa'nın veya Lozan'dan gelen bilgilere karşı, Batı ülkelerine karşı Türkiye'nin verdiği bir cevap mıdır?"⁴¹.

Prof. Erol Zeytinoğlu bu soruları sorduktan sonra kendi bakış açısıyla açıklama da getirmiştir. Lozan'da sınırlar ve siyasî tartışmaların genellikle olumlu yönde ilerlemesine rağmen, ekonomik konularda kapitülasyonlar ve özellikle Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Batı'yı tedirgin eden yönler vardı. Batı ülkelerini Lozan'da en fazla tedirgin eden Türkiye'nin ekonomik geleceği idi⁴².

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında yabancı sermaye üzerinde durmasını, devletçilikten bahsetmemesini ele alan Prof. Erol Zeytinoğlu, Batı ile ekonomik ilişkilerin devamı için bu yolun seçildiği fikrinde idi. Çünkü Atatürk, ona göre Kurtuluş Savaşı'nı bir an önce bitirerek İstanbul'un tahliyesinin gerçekleşmesini istiyordu. Aksi takdirde İstanbul'un tahliyesi başka türlü mümkün olmayacaktı. "Atatürk için savaş bitmemiştir

³⁹ Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

⁴⁰ Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

⁴¹ Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 57.

⁴² Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 57.

ve Lozan'da antlaşmayı imzalayabilmek için Batı'ya bir çeşit taahhütte bulunmak durumunda mı hissetmiştir?" sorusuyla Prof. Zeytinoğlu konu hakkındaki sorularını genişletmiştir. Ayrıca "Ve İzmir İktisat Kongresi, Batı'ya verilen bir taahhüt müdür? Çünkü bu İzmir İktisat Kongresi, fevkalade acele olarak toplanan İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Lozan imzalanmıştır"⁴³ açıklamasıyla Kongre'nin amacına yönelik yorumlar yapmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nin mahiyetiyle ilgili Prof. Erol Zeytinoğlu'nun bir başka görüşü de Kongre'nin Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne karşı bir girişim olup olmadığı idi. Kurtuluş Savaşı'nı kazanabilmek için Atatürk'ün oldukça farklı yapıda olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile uzlaşmak zorunda kaldığını iddia eden Prof. Zeytinoğlu, savaşın sona ermesiyle birlikte Atatürk'ün Batılılaşabilmesi, reformlar gerçekleştirebilmesi için yeni bir Meclis yapısına ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Meclis içerisinde bir grubun Atatürk'ü siyasetin dışında tutmaya çalışması da eklenince, onun İzmir İktisat Kongresi'ni büyük bir halk hareketine çevirmek düşüncesine mi sahip olduğunu soruyor. Yani Türkiye'nin her yerinden çok sayıda insanı İzmir'e davet ederek, Ankara'ya bir ders mi vermek istediğini sorguluyor⁴⁴.

Prof. Erol Zeytinoğlu'nun sorularına Prof. Yüksel Ülken'in verdiği cevaplarda İktisat Kongresi'nin toplanmasının ana fikrinin ekonomi olduğu vurgulamakla beraber yine de şu ifadeler yer alıyor: "Atatürk'ün çok yönlü taraflarını ele alırken, bu Kongre'yi sadece iktisadî amaçlı bir Kongre olarak toplamamış olabileceğini ve gerek siyasal ve gerek sosyal açıdan da bir değerlendirme yapabileceğinin mümkün olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz"⁴⁵.

Görüleceği üzere İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma amacının çeşitliliği genel bir anlatıma sahiptir. Aslında bu soruların ve açıklamaların dikkat çekici yönleri vardır. İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasını, araştırmacıların genellikle ekonomik geleceğin belirlenmesi açısından önemli görmeleri ve çoğunlukla Kongre'nin incelenmesini bu noktadan ele almaları genel bir kabul haline gelmiştir. Ama Prof. Zeytinoğlu, Kongre'nin kendi varlığı dışında bir ekonomik göndermesi olduğu fikrindedir. Bu da o günün şartları gereği en önemli problem haline gelen kapitülasyonlara karşı

⁴³ Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 57.

⁴⁴ Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 58.

⁴⁵ Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 60.

tepkinin dile getirilmesidir. Bunu yaparken Kongre'nin oluşum şekli hakkında Atatürk'ün farklı beklentilerle de hareket etmiş olabileceğinin altını çizer.

Bu fikirler günümüzde kabul görse de görmese de dönemin genel şartları içerisinde bir zemine oturtulabilirler. Bu açıdan İzmir İktisat Kongresi'nin Atatürk açısından ifade ettiği anlamı sözlerinden takip etmek mümkün olduğu gibi, Kongre'nin düzenlenmesine neden olan gelişmeler, Kongre'nin düzenlenme zamanı ve toplanma yeri gibi hususlar bunun kendi gününe mesajları olan bir toplantı olmasını sağlamıştır.

İzmir İktisat Kongresi sırasında Kongre hakkında yabancı ülkelerde propaganda maksatlı haberlere de rastlanmaktaydı. Atina'dan 1 Şubat 1923'te yayınlanan bir bildiriye, İktisat Kongresi'nin programının yabancılara tekel ve imtiyaz verilmemesi, yabancı vapur şirketlerinin Türkiye sahillerinde sefer yapamaması gibi maddeler içerdiğinden bahsediliyordu. Aynı bildiriye İstanbul'daki Türk Ticaret Odası üyelerinin bir zamanlar Ermeni, Rum ve Musevilerden oluşurken, Türklerin buraya hâkim olmaya başladıklarından şikâyet edilmekteydi. Atina'dan yapılan bu propaganda yayınlarının bütün dünyaya ne amaçla düzenlendiğinin bilindiği söylenmiştir⁴⁶.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, İzmir İktisat Kongresi'nin yabancılara söyledikleri gibi Türkiye'de yabancı sermayeye karşı bir hareket olmadığını özellikle belirtmiştir⁴⁷. İzmir İktisat Kongresi'ne katılanlar da yabancı sermayeye karşı olmadıklarını özellikle belirtmeye dikkat etmişlerdir⁴⁸.

Bu açıklamalar ve Kongre'de yabancı sermayeye karşı olunmadığının ilanı aslında İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma amacına yönelik ipuçlarıdır. Zira Türkiye'nin yabancı sermayenin yani aslında Batı'nın sermayesinin Türkiye'de bulunacağına ilanı idi. İktisat Vekili tam da burada Chester Projesi'ni örnek vermiştir. Bu projenin Türkiye Hükümeti'nin yabancı sermayeye karşı takip ettiği siyaseti gösterdiğini ifade etmiştir⁴⁹.

⁴⁶ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 6.

⁴⁷ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 8.

⁴⁸ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi içerisinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 80.

⁴⁹ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 8.

İzmir İktisat Kongresi'nin bir propaganda savaşının izlerini taşıdığını bu toplantıyı düzenleyen Mahmut Esat Bozkurt'un başka açıklamalarında da görmek mümkündür. 15 ve 16 Şubat 1923'te Türk gazetelerinde yayınlanan, 13 Şubat'ta Anadolu Ajansı'na Türkiye İktisat Kongresi ile ilgili söyledikleri dikkat çekicidir. İktisat Vekili bu kongreyi millet ve ülkenin kabiliyet ve iktisadî ihtiyaçlarını birlikte inceleyip, araştırarak ona göre genel bir çalışma şekli oluşturup ülkedeki birbirine yabancı kalmış ekonomik unsurları birbiriyle tanıştırmak için açtıklarını söylemiştir. Bu ilk kongrenin hükümetin düzenlemesiyle olduğunu; fakat her sene yapılacak kongrelerin katılımcıların kendi girişimleriyle toplanacağını duyurmuştur. Bazı yabancı ve özellikle Yunan basınının Kongre aleyhine propaganda yapmaları ve Türkiye'nin ecnebi sermayesine düşman olduğunu iddia ettiklerini, bunların tamamen yalan ve iftira olduğunu eklemiştir⁵⁰.

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması, genel olarak Türkiye'de bu konuyu ele alan ekonomist ya da tarihçilerin bakış açısıyla tamamen ekonomik bir toplantı olarak sunulmaktadır. Örnek vermek gerekirse bu konuda kaleme alınan bir yazıda şu ifadeler geçmektedir: "Sorunların gittikçe karmaşık bir boyut kazandığı ve birçok sorunların acele çözüm beklediğini hemen anlayan Atatürk, ikinci aşama olarak Cumhuriyet'in ilanından 8 ay kadar önce, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'ni açmak zorunluluğunu duyuyor. Böylece geniş halk kitlelerinin tutum ve davranışlarını, düşüncelerini öğrenmek için çiftçileri, tüccarları, sanayicileri ve işçileri temsilen 1135 kişiyi davet ediyor. Ne güzel bir yöntem"⁵¹.

O sırada İzmir'in Kongre için seçilmesinin de sebebinin bilinmediği de genel bir kabuldür. İzmir İktisat Kongresi ile ilgili yapılan kimi çalışmalarda İzmir'in seçilmesine de dönemin ulaşım şartları içinde makul bir açıklama bulmanın zorluğundan bahsedilir. Hava yolunun olmadığı, kara ulaşımının henüz başladığı bir dönemde, Ankara'nın doğusuna demiryolu yokken delegelerin İzmir'e davet edilmelerini açıklamanın müşkil olduğu fikri hakimdir. Üstelik delegelerin alacakları kararların bağlayıcı olmayacağı duyurulmuştu. İstişarî bir içeriği olan Kongre'ye harcanan zaman ve masraflar o gün için eleştirilere de konu olmuştu⁵².

⁵⁰ Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 9.

⁵¹ Ali Özgüven, "Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)", **Journal of İstanbul Kültür University**, 2002/2, s. 110.

⁵² Mehmet Kayıran, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Eskişehir 2019, s. 32

C) ATATÜRK'ÜN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NDEN BEKLENTİLERİ

Lozan görüşmelerinin kesilmesine kapitülasyonlar meselesi neden olduğu için İzmir İktisat Kongresi'nde bu konunun dolaylı ve doğrudan ele alınacağı tahmin edilebilir. İzmir İktisat Kongresi'nin niteliği ve Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye ekonomisinin temellerinin inşası sürecinde oynadığı rol, akademiye genel bir kabuldür. Ancak İktisat Kongresi'nin toplanması hususunda Başkomutan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün beklentileri, vermek istediği mesaj ve Kongre'nin aslında hizmet ettiği siyasî kararlar açısından incelenmesi gerekiyor.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşma, onun iktisat hakkındaki görüşlerini açıkladığı gibi, o günün hassasiyetlerini de yansıtmaya açısından önemlidir. Elbette bu konuşma İktisat Kongresi'nin toplanma amacını da ima etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanmasına giden yolda beklentileri nelerdi? İzmir'de konusu iktisat olan bir kongrenin toplanması, Atatürk'ün daha önce de Millî Mücadele zamanlarında, halkın gelişmeleri takip edip, düzenlemesi ve halkın gücünden yararlandığı örnekleri hatırlatmaktadır.

Aslında Millî Mücadele Tarihi'ne baktığımızda Atatürk'ün faaliyetlerini daha en başta iç ve dış kamuoyu ile paylaştığını ve planlarını ilan ettiğini görürüz. Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri bir yapılacaklar listesidir ve tüm dünyaya da bu faaliyetlerin neler olduğu açıklanmıştır. Bunu yaparken Atatürk bu eylemleri bir halk hareketi olarak ortaya koymayı da hep ön planda tutmuştur.

Havza Genelgesi'ne bakıldığında 28 Mayıs 1919'da Atatürk'ün İzmir ve Manisa'nın işgaline gösterdiği tepkide bu kötü gelişme karşısında halkın millî gösteriler yapmasını istediğine şahit oluyoruz. Atatürk bu işgali medenî milletlerle, büyük devletlere duyurmak için 2 Haziran 1919 Pazartesi günü ile 4 Haziran 1919 Çarşamba günleri arasında⁵³ büyük ve heyecanlı mitingler yapılmasını bütün mülkî amirliklerden talep etmekteydi. Böylece ortaya çıkacak millî tezahüratın bütün memlekete yayılması yanında büyük

⁵³ <https://saatkac.info.tr/>, Erişim Tarihi: (25 Ağustos 2023).

devletlerin temsilciliklerini ve Osmanlı Hükümeti'ni bu konuda etkili telgraflar göndererek uyarmak istemiştir⁵⁴.

Esasen Atatürk, Millî Mücadele adını verdiğimiz bu sürecin her aşamasında halk hareketini ön plana taşımıştır. Mesela Amasya Genelgesi'nde 22 Haziran 1919'da Sivas'ta millî bir Kongre'nin düzenlenmesini gerekli görerek, milletin 1919'da kendi geleceğini ele alması için bir hedef göstermiştir. Sivas'ta toplanmasını istediği Kongre'nin o günkü bütün Osmanlı ülkesinden partililik ihtilafı olmadan, milletin güvenini kazanmış kimselerin katılımı ile gerçekleşmesini talep etmiştir⁵⁵.

Aynı şekilde Atatürk'ün Mebusan Meclisi'nin açılması için faaliyetleri, İstanbul işgal edilince Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması için çalışmaları, onun halk desteğine verdiği değeri ve güveni gösteren örneklerdir. Bu durum aslında İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi"nin de o günkü acil ihtiyaçlar karşısında millete güvenme, millet desteğini alma ve verilen mesajla Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına neden olan İtilaf Devletleri'ne, Türk görüşlerinden vaz geçilmeyeceğinin ilanı idi. Elbette asıl problem Türkiye'nin muhataplarının kapitülasyonları bırakmak istememeleriydi.

Atatürk'ün Türkiye'nin ekonomisi üzerine demeçleri nispeten daha azdır. Bunlar içerisinde en önemlisi İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı bu konuşmadır⁵⁶. Kongre'nin açılışında Atatürk'ün yaptığı bu konuşma incelendiğinde üzerinde durduğu noktalar birkaç başlık altında toplanabilir. İlk olarak geçmişte kötü olumsuz uygulamalara değinmiştir. İkinci olarak bu Kongre'ye katılanların kimler olduklarını ve niteliklerini bildirmiştir. Üçüncü olarak ekonomik açıdan yapılması gerekenlere temas etmiştir. Lozan Konferansı'nın durumu da Atatürk'ün değindiği bir husus olmuştur. Son olarak İzmir İktisat Kongresi'nin ifade ettiği tarihsel anlamı açıklanmıştır.

En başta Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin 1923 Şubatı'nda askerî zafer elde etmiş bir ülke olduğunun vurgusunu yapmıştır. Ayrıca geçmişten o güne kadar yaşananlara da temas ederek, Kongre'nin, uzun gafletlerle ve

⁵⁴ Millî Egemenlik Belgeleri, Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Millî Beyannamesi, Derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2015, s. 7. file:///Users/orhanavci/Downloads/201503186.pdf, Erişim Tarihi 25 Ağustos 2023

⁵⁵ Millî Egemenlik Belgeleri, s. 9.

⁵⁶ Zafer Toprak, *age.*, s. 229.

derin kayıtsızlıklarla geçen asırların Türkiye'nin iktisadî yapısında açtığı yaraları sarmak ve ülkenin imara, millî bir refaha, mutluluğa ve servete ulaşması için bir vesile olmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Elbette onun için bu başarı Kongre'ye katılanlara aitti⁵⁷.

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'ne katılanların niteliklerini de belirlemiştir. "Arkadaşlar" diye başlayan hitabında Kongre'ye katılanların doğrudan doğruya milleti teşkil eden halk sınıflarının içinden geldiklerini ifade etmiştir.

İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde, Atatürk'ün açılış konuşması, bu toplantının yapılmasının ipuçlarını da vermiştir. "Aziz Türkiye'mizin ekonomik gelişmesinin nedenlerini aramak ve bulmak için" bir araya geldiğini söyleyen Atatürk, bu durumun vatanî, hayatî ve millî bir kutsal gaye olduğunu ifade etmiştir. Bunun sağlanması için İzmir'de toplanan halk temsilcilerinin huzurunda bulunduğu için de mutluluğunu açıklamıştır⁵⁸.

Mustafa Kemal Atatürk, konuşmasında yeni Türkiye'yi layık olduğu yere ulaştırabilmek için ekonomiye birinci derecede önem vermek zorunluluğundan bahsederek o gün için zamanın tamamen bir ekonomi döneminden başka bir şey olmadığını söylemiştir⁵⁹.

Atatürk aynı zamanda ekonomiye gereği kadar önem verilmemesinin milletin doğrudan doğruya hayat sebebi olan ekonomi ile uğraşamamasının tarihte ilgili olduğunu aktarmıştır⁶⁰. Üstelik tarihte en önemli başarının askerî zaferler olmadığını ifade ederken şu sözleri sarf etmiştir: "Kılıç ile fütihat yapanlar, sapanla fütihat yapanlara mağlup olmaya ve bi'n-netice terk-i mevki etmeye mecburdurlar"⁶¹.

Uzun yıllar savaşan bir milletin ve askerî zaferin lideri ve mimarı olarak bu sözleri, Atatürk'ün bir noktada o güne verilmiş bir mesaj olarak görülebilir.

Atatürk'ün ekonomi konusundaki geri kalmışlığı izahında eski yönetimleri hatalı görmesi dikkat çekicidir. Osmanlı sultanlarının sırf ihsan olsun diye ecnebilere ve memleketteki gayr-i Müslim unsurlara verdikleri

⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk], *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 103-104.

⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 103.

⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 104.

⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 104.

⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 106-107.

her şey kazanılmış hak olarak kabul edilmişti. Yabancılar bu haklarını korumakla da kalmamışlar, daima bunları arttırma yollarını aramışlardı.

Atatürk'e göre aynı zamanda bu durum, devletin kendi tebaasına uyguladığı vergiyi yabancılara uygulamamasına da neden olmuştu. Gümrük işlemleri ve vergileri memleketin ihtiyaçlarına uygun değildi. Bunun yanında bir devlet, topraklarındaki yabancılar üzerinde yargılama hakkına sahip değilse, doğal olarak bağımsız olduğu söylenemezdi. Atatürk, Osmanlı döneminde devlete ve millete yapılan müdahalelerin bunlardan da ibaret olmadığı söylenmekteydi. Milletın hayatî ihtiyaçlarından olan demiryolu yapımı, fabrika yapımı ve her şeyde devletin serbest olmadığını ifade etmiştir⁶².

Aslında Atatürk'ün ekonomi konulu bir kongredeki sözleri, yeni dönemde neler yapılması gereğinden ziyade, mevcut durumun anlatımı idi. Verdiği mesajlar Türk ekonomisinin içerisinde bulunduğu vaziyetin anlaşılabilmesi içindi. Aynı zamanda o gün için ekonomik gelişmelerin önemini ifade ederken, askerî ve siyasî zaferlerin ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadî zaferlerle taçlandırılmazlarsa kalıcı olmayacağını ve az zamanda söneceğini söylemiştir⁶³.

Bu sözler tam da Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı o günler için seçilmiştir. Ortada askerî bir zafer vardır. Hem de neredeyse on yıl sürmüş üç savaş döneminin sonucunda elde edilmiş çok kıymetli bir zaferdir bu. Şüphesiz ki bu askerî zaferin kıymetini, kazananlar epey derinden hissediyorlardı. Her şeyin bu zaferin üzerine inşa edileceği bir zamanda aslında önemli olanın ekonomik zaferler olduğunun söylenmesi epey manidardır. Atatürk'ün söylediği aslında Lozan görüşmelerinin kesildiği bu ara dönemde Türkiye'nin olmazsa olmazının ilanınıdır. Bu da anlaşılacağı gibi, kapitülasyonların lağvedilmesinin muhtemel barış için ön şart olduğudur.

Bunun böyle olduğunun ispatı Atatürk'ün konuşmasındaki diğer vurgularında da görülür. "En kuvvetli ve en parlak zaferimiz" şeklinde ifade ettiği askerî zaferin bile sağladığı ve sağlayacağı faydaların elde edilmesi için ekonomimizin ve ekonomik bağımsızlığımızın sağlamlaştırılması ve genişletilmesi gereklidir⁶⁴ demiştir.

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 107-108.

⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 111.

⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 111.

Memleketimizi mamur edecek ve cennet haline getirecek olan şeyin ekonomik hususlar ve ekonomik faaliyetler olduğunu ifade eder⁶⁵.

Atatürk'ün hitap ettiği kongre katılımcılarından beklentileri de vardır. Onlardan memleketin ihtiyacını dikkate alarak, milletin kabiliyetine ve bütün dünyada var olan ekonomik teşkilata göre yapılması gereken en gerekli yenilikleri ifade etmelerini istemiştir⁶⁶.

Geçmiş ekonomik hayat üzerinde özellikle Tanzimat döneminden sonra, yabancı sermayenin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu belirten Atatürk, tam anlamıyla devlet ve hükümetin bu yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmadığını söylemiştir. Artık her medenî devlet ve millet gibi yeni Türkiye'de de buna izin verilmeyeceği ve Türkiye'nin esir bir ülke yapılamayacağını ilan etmiştir⁶⁷.

Bunları söyledikten sonra konuyu asıl can alıcı nokta olan ve İzmir İktisat Kongresi'nin gerçek gündemi olan hususa getirir. Herkesin dikkatini çekmiş olan Lozan Konferansı'nın son müzakeresinin de bu nokta ile ilgili olduğunu açıklar. "Konferansın kesintiye uğrayışı hep aynı meseleden, aynı noktadan kaynaklanmıştır diye düşünülebilir."⁶⁸ sözleriyle İktisat Kongresi'nin adı konulmamış gündeminin bu mesele olduğunu ima etmiştir.

Bu noktada Mustafa Kemal Atatürk, mevcut durumun izahını yapar. Lozan'daki Türkiye'nin güçlü taraflarını sıralar. İlk olarak Türk Ordularının en büyük bir zaferi elde ettiklerini ve zafer yürüyüşlerini durduracak hiçbir engelin olmadığını söylemiştir. Böyle bir zamanda İtilaf Devletleri'nin doğal ve meşru haklarımızı görüşmeler ile onaylayacaklarını ve meselelerin müzakerelerle çözüleceğini söylediklerini ve Türkiye'yi konferansa davet ettiklerini ifade eder. "Millet, Meclis ve Hükümetin samimî olarak barış istemesinden dolayı, muzaffer ordularımız durduruldu ve delegelerimiz Lozan'a gönderildi"⁶⁹ diyerek Millî Mücadele'nin galip tarafı olarak savaşın sona ermesi için nihaî barış antlaşmasının imzalanmasının gerektiğinin de altını çizmiş olur.

Aylardan beri görüşmelerin ve tartışmaların devam ettiğini İktisat Kongresi katılımcılarına hatırlatırken, Türkiye'nin muhataplarının üç-dört

⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 111.

⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 112.

⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 113.

⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 113.

⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 113.

senelik bir hesabı gözden geçirmediklerini ve üç yüz-dört yüz yıllık bir hesabı gündeme getirmeye başladıklarını⁷⁰ söylemiştir.

Yani Türklerin Lozan'da olma amacıyla, İtilaf Devletleri'nin burada bulunma amaçları birbirinden farklı nedenlere dayanıyordu. Türkler kazandıkları askerî zafer neticesinde -her savaşın sonunda olduğu gibi- barış antlaşması yaparak, sorunu çözmeye çalışıyorlar, İtilaf Devletleri ise sanki Türk Millî Mücadelesi olmamış da Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki durumu yeniden canlandırarak, 1920 şartlarını geçerli kılmaya çalışıyorlardı.

Bunu ifade ederken Atatürk, hâlâ Türkiye'nin muhataplarının eski Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını, bugün yeni Türkiye Devleti'nin mevcut olduğunu ve Türkiye'yi kuran milletin çok azimli ve kahraman bir millet olduğunu, bu milletin artık tam bağımsızlığından ve millî hakimiyetinden zerre kadar fedakârlık yapmayacağını anlamadıklarını⁷¹ ifade etmiştir.

Atatürk'ün buradaki ifadeleri aslında sadece Kongre salonundakilere değil, başta Lozan'daki İtilaf Devletleri'nin temsilcileri olmak üzere dünya kamuoyudur. Hiç kimseden fazla bir şey istenmediğini, dünyanın her medenî milletinin doğal olarak sahip olduğu şeylerden Türkiye'nin menedilmemesi ve haklarının teslim edilmesini ifade eder. Çünkü bu hakların doğal, meşru, makul ve Türkiye'ye lazım olduğunu⁷² söyler.

Kesintiye uğrayan Lozan Konferansı'na bir göndermeyle, "Biz bu haktan vazgeçmeyeceğiz"⁷³ diyerek Kongre'nin mesajını duyurmuştur. Bu kadar kesin ve yüksek bir askerî zaferden sonra bile Türkiye'nin barışa kavuşmasına engel olanın doğrudan doğruya ekonomik sebepler olduğunu⁷⁴ söyleyen Atatürk, çok anlaşılır şekilde bu konuyu açıklamaya devam etmiştir. Çünkü ona göre bu devlet ve bu millet ekonomik hakimiyetini elde ederse, o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşerek, yükselmeye başlamış olacaktır. Böylece onu yerinden kımıldatmanın mümkün olamayacağını söyleyen Atatürk aslında Lozan'da Türkiye'nin karşısında olarak bunların olmasını istemeyenlerin kimliklerini "düşman" olarak belirlemiş ve şunları

⁷⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 113.

⁷¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 113-114.

⁷² Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 114.

⁷³ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 114.

⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 114.

söylemiştir: "İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvafakat bir türlü rıza göstermedikleri budur"⁷⁵.

Bir askerî zaferin başkomutanı ve bir milletin lideri olarak Atatürk'ün bu sözleri oldukça düşündürücüdür. Osmanlı Devleti'ni 1920'de Sevr'e davet edenler, bu düşüncelerini terk etmeleri için 1922 sonuna kadar Millî Mücadele ile imtihan edilmişlerdir; ama bunu dikkate almamak için uğraşmaya devam etmektedirler.

İtilaf Devletleri, Türkiye'nin bu zaferini görmezden gelerek, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurdukları dünya düzenini Türkler silahla parçaladıkları halde, Türkiye'ye hâlâ mağlubiyet dayatmaya çalışıyorlardı. Bu açıklamalarla Mustafa Kemal Atatürk, bu düzeni kabul etmediğini ve bunun için savaşıldığını, eğer bir barış olacaksa bunun gerçekleşmesini sağlayacak hususun ekonomik mevzuların halledilmesinden geçeceğini üstü kapalı şekilde söylemekteydi.

Ekonominin hayatın her şeyi olduğunu ifade ettiği konuşmasının devamında "Arkadaşlar" şeklinde hitap ettiği Kongre'ye gelenlere ekonominin her şey olduğunu söylemiştir. Yaşamak için, mutlu olabilmek için, insanî varlık için ve ne gerekiyorsa onların tamamının ekonomi olduğunu söylemiştir. Ziraat, ticaret, çalışma her şeyin ekonomiyi oluşturduğunu ifade etmiştir⁷⁶.

Atatürk konuşmasını tamamlarken, İzmir'deki bu Kongrenin ne kadar önemli olduğunu yeniden vurgulamıştır. Kongre'yi Erzurum ve Sivas Kongreleriyle karşılaştırarak neden önemli olduğunu anlatmıştır. Buna göre Erzurum ve Sivas Kongreleri milleti kurtarma hususunda Misak-ı Millî'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını hazırlamışlarsa, İzmir İktisat Kongresi de milletin ve memleketin hayatı ve gerçek kurtuluşunu sağlayacak kuralların temel taşlarını ve esaslarını ortaya koyacaktır. Böylece tarihte en büyük şöhrete ve çok kıymetli bir hatıraya erişecektir⁷⁷.

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'ndeki bu uzun konuşmasında bağımsızlığın ve çağdaşlaşmanın gerçek anlamda başarılı olabilmesi için ekonomik büyümeye ihtiyacını ifade etmiştir. Tarihî ve toplumsal gelişmelerin ekonomik atılımlarla mümkün olacağını söylemiştir. Üretim ilişkilerinin düzenlenmesinde ülke ve millet gerçeklerini göz önünde tutarak,

⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 114.

⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 114.

⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, s. 116.

sınıf çatışması yerine sınıflar arası dengeyi öngörmüştür. Ticaretin yabancıların elinde kalması da ona göre kabul edilemez bir durumdu⁷⁸.

Görüleceği üzere 1923 yılı başında Atatürk'ün dış ilişkilerinde en hassas olduğu konu kapitülasyonlardı. İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşması tamamen kapitülasyonlar üzerine inşa edilmişti. Ülke ekonomisi ancak kapitülasyonlar kaldırıldığında ayağa kalkabilecekti⁷⁹.

Aslında kapitülasyonlar konusunun Lozan görüşmelerinin başlangıcından itibaren barış antlaşmasının en önemli engeli olduğu anlaşılıyor. Atatürk'ün daha 1922'nin sonunda görüşmeler devam ederken bir beyanatında bu durum görülmektedir. Demecinde, Lozan'ın şimdiye kadar şaşkınlık ve hayret veren yönleri olduğunu söylemiştir. Atatürk, kapitülasyonların konferansta toplantıların birçoğunu işgal etmesini anlayamadıklarını söylemiştir. Bu meselenin söz konusu edilmesi ve görüşülmesini bile millî izzet-i nefse yöneltmiş bir hakaret olarak gören Atatürk, görüşme yaptığı muhabire hitaben, "Kapitülasyonların Türk Milleti için ne kadar menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim" ifadelerini kullanmıştır. Kapitülasyonları başka isimlerle gizleyerek, kabul ettirmeyi başaracağını düşünen ve hayal edenlerin bu konuda aldandıklarını söyledikten sonra, Türklerin kapitülasyonların devamının kendilerini kısa zamanda ölüme sevk edeceğini gayet iyi anladıklarını eklemiştir. Türkiye'nin esir olmaktansa son nefesine kadar mücadele ve gayret sarf etmeye azmettiğini açıklamıştır⁸⁰.

Atatürk, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması sırasında Vakit muhabininin bu konudaki sorusuna verdiği cevapta da görüşmelerin kesilmesinin ekonomik problemlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Mesuliyetin Türkiye'ye ait olmadığı ve bu düşmanlığın ilerideki durumu ne olursa olsun Türkiye'nin meşru haklarını her şekilde elde edebileceğine

⁷⁸ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s. 160-161.

⁷⁹ Zafer Toprak, *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2019, s. 89-90.

⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 79 (25 Aralık 1922 Tarihinde Le Jurnal Muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da Verilen Beyanat. *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Ocak 1923).

inancının tam olduğunu söyleyerek, Türklerin azmi, kuvveti ve kabiliyetinin buna yeterli olduğunu belirtmiştir⁸¹.

Atatürk İzmir İktisat Kongresi'ndeki bu siyasi mesajla, Lozan'da Türkiye'nin kararlılığını göstermek istiyordu. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir zamanda toplanan Kongre, kapitülasyonlar hususunda taviz verilmeyeceğinin İtilaf Devletleri'ne duyurulması amacını taşıyordu⁸². Kapitülasyonlardan bahsettiği bu meşhur konuşması İkinci Meşrutiyet yıllarının iktisat anlayışı olan "millî iktisat" düşüncesini de ön plana çıkardığı bir üsluptaydı⁸³.

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasını sağlayan İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Kongre açılış konuşmasında söylediklerinde de Şubat 1923'te böyle bir toplantının gerçekleşmesinin nedenlerini görmek mümkündür. Konuşmasında kapitülasyonların ülkede açtığı yaraları açıkladıktan sonra, "Fakat hakikatte Türkiye iktisaden bizden ziyade ecnebilerin memleketi, bir müstemlekesi idi"⁸⁴ demiştir.

İktisat Vekili, memleket ekonomisinden bahsederken de aslında yabancı sermayeye karşı olunmadığını; ancak Atatürk'ün konuşmasına da atıf yaparak, "Türkiye'yi iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebî sermayesinin eline terk ve tevdî edemeyiz" ifadeleriyle, yabancı sermayenin kanunlara bağlı olarak Türkler'den fazla bir imtiyaza sahip olmadan her türlü kolaylığa da sahip olacağını söylemekten geri durmamıştır⁸⁵.

Tam burada aslında Kongre'nin ne istediğini kendi ifadeleriyle dile getirmiştir. Mahmut Esat Bozkurt: "Yalnız yabancıların bizi asrî ve medenî bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz-ı hakikilerini almaları lazımdır"⁸⁶ diyerek en başta ekonomik bağımsızlık noktasında "tanınma" istediğini ilan etmiştir.

⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, s. 83 (5 Şubat 1923'te Lozan'daki Görüşmelerin Kesilmesi Üzerine Sorulan Bir Soruya Cevap Olarak Vakit Muhabirine, **Vakit**, 6. Şubat 1923).

⁸² Orhan Avcı, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası", ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

⁸³ Zafer Toprak, **age.**, s. 179.

⁸⁴ Yüksel Ülken, "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değerlendirilmesi", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981, s. 50.

⁸⁵ Yüksel Ülken, **age.**, s. 50.

⁸⁶ Yüksel Ülken, **age.**, s. 50.

Buradan şu sonuç da çıkartılabilir. Temelinde kapitülasyon ayrıcalıkları olmadan, yabancıların Türkiye'de ekonomik faaliyetleri desteklenecektir. Böylece Mahmut Esat Bozkurt, Lozan görüşmelerine kapalı bir mesajla, Türkiye barışının sağlanması neticesinde yabancılara kapıların kapatılmayacağını dikkate alarak hareket etmelerini hatırlatmış oluyordu.

İzmir İktisat Kongresi'nin dışarıya mesaj vermeye çalışmasının bir örneği de İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un yaptığı konuşmada seçtiği konulardır. Mahmut Esat Bozkurt, 6 ay önce Yunan işgalinde olan İzmir'deki işgalcilerden bahsetmemiştir. Yunan işgalini özendiren İtilaf Devletleri ve Türkiye hakkındaki düşüncelerinden de bahsetmemiştir. Tam tersi olarak onlara ait sermayeye başka ülkelerden daha fazla kolaylık tanınacağını açıklamak durumunda kalmıştır⁸⁷.

İzmir İktisat Kongresi Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir zamanda toplandığı için başka bir gerekçesi olduğu açıktır. Kongre'nin ülke ekonomisine dair aldığı kararların ötesinde, kurulacak yeni iktisadî yapı hakkında Batılılara güvence vermeyi hedeflediği söylenebilir. Millî Mücadele yıllarında Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkileri Batı'yı endişelenmişti. Sovyet benzeri bir ekonomik yapının Türkiye'de de oluşması ihtimali de Batı'nın endişe duyduğu bir husustu.

Ankara'nın bu konudaki tepkisi Türkiye'deki gelişmeler konusunda bir yanılgının oluşmasını engellemek oldu. Bunun için de Lozan görüşmelerinin kesilmesinden önce İzmir'de bir iktisat kongresi toplamak şeklinde hareket edildi. Böylece kurulan yeni rejimin kolektivist bir çizgide olmayacağı Batılılara duyuruluyordu. Yine de pazar mekanizmasının yeterince gelişmediği bir ortam mevcut olduğu için üretici sınıflar arasında uyum sağlayacak meslekî bir dayanışmaya ihtiyaç duyuluyordu. İzmir İktisat Kongresi, bu açıdan Batı'nın liberal iktisat anlayışıyla da arasına mesafe koyarken, meslekî temsili gündeme getirdi⁸⁸.

Ayrıca İzmir İktisat Kongresi, Yeni Türkiye'nin süngülerle değil, endüstri araçlarıyla kurulduğunu dünyaya göstermiştir. Atatürk İzmir'de iken kesin olarak Türk Milleti'nin barış isteği üzerinde durdu. Ancak Lozan'daki devletlerin bunu yeterince değerlendiremeyip, görüşmelerin yeniden kesilmesine neden olmaları durumunda Türkiye'nin haklarının tanınması için yeniden silaha sarılmaktan çekinmeyeceğini de açıkladı. Bu sözlerini

⁸⁷ Mehmet Kayıran, Selami Saygın, agm., s. 42-43.

⁸⁸ Zafer Toprak, *age.*, s. 182-183.

desteklemek için yeni askerî sınıfları silah altına aldırdı. Terhis olmuş askerleri de yeniden birliklerine çağırttı. Eskişehir'i askerî bölge ilan ederek, birliklerin önemli harekâta başladığı söylentisini yaydı⁸⁹.

D) İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NİN KARARLARI VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA ETKİLERİ

Kongre delegeleri 4 Mart 1923'ten itibaren İzmir'den ayrılırken, Kongre'nin başkanlık divanı üyeleri altı gün daha çalıştılar ve Kongre kararlarını tutanaklara geçtiler. Kongre'deki meslek gruplarının önerilerini içeren tutanaklarla Kongre Genel Kurulu'nda kabul edilen "Misak-ı İktisadî" yayımlanarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, Başbakanlığa ve İktisat Vekaleti'ne gönderildi⁹⁰.

İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilen on iki maddelik "Misak-ı İktisadi Esasları" yanında Kongre'ye katılan her kurul, önerilerini karar haline getirdi. Bu kararlar arasında aşarın kaldırılması, sanayinin teşvik edilmesi, bir ana ticaret bankasının kurulması, günlük çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi, koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması gibi hususlar yer alıyordu⁹¹. İzmir İktisat Kongresi'nin kararları ve faaliyetleri hakkında "İktisat Esaslarımız" başlığında bir de kitapçık yayımlandı⁹².

4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı dağıldığında toplanan İzmir İktisat Kongresi ile yurt dışında Türklerin yabancı sermayeye karşı oldukları propagandası yapılıyordu. O sırada 9 Nisan 1923'te ABD'ye verilen ve daha sonra sonuçsuz kalan Chester imtiyazı ile de devletler arasındaki rekabet arttırıldığı gibi, Lozan Konferansı'nın kesilme tarihine denk gelmiş olan bu imtiyaz Türklerin yabancı sermayeye karşı olmadıkları fikrini göstermesi açısından önemlidir⁹³.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar bağlayıcı bir özelliğe sahip değildi. Ancak Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinin müzakerelerden çekilmesinden sonra toplanan Kongre, sembolik olmanın ötesinde bir anlama da sahip olmuştur. Kongreye katılan grupların beklentileri ile Kongre'de

⁸⁹ Lord Kinross, *age.*, s. 429-430.

⁹⁰ Erdinç Tokgöz, "Türkiye İktisat Kongresi", ataturkansiklopedisi.gov.tr (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

⁹¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, a.g.c., s. 21.

⁹² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, HR. İm. 48-16. M. 05.05.1923

⁹³ Mehmet Emin Elmacı, *age.*, s. 233.

kabul edilen ilkeler, Cumhuriyet dönemindeki sistemin uygulanacak iktisadî politikaları ve başta bankalar olmak üzere kurumsal yapılanmalar konusuna ışık tutmuştur⁹⁴.

İlerleyen zamanda İş Bankası, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen genel ilkeler çerçevesinde kurulmuştur. Banka, aslî bankacılık faaliyetleri yanında sınaî girişimlere ve diğer faaliyet alanlarına da ortaklıklar aracılığıyla katılmıştır⁹⁵. Banka özel bir ticaret bankası statüsüne sahip olsa da Atatürk'ün inisiyatifi ile kurulmuş olması, kurucularının ve yönetim kurulunun siyasî iktidara yakın olmalarının yanısıra bankaya verilen görevler, Türkiye İş Bankası'nın yarı kamusal bir görünüme sahip olmasına yol açmıştır⁹⁶.

İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubunun istekleriyle ilgili kararlar daha ziyade İstanbullu tüccarların Kongre'ye sundukları raporu yansıtmıştır. Sanayicilerle ilgili "esaslar" koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası, sanayi makina ithalatının gümrükten muaf tutulması, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilmesi, bir sanayi kredi bankasının kurulması, sanayi ürünlerinin alım satımında düşük tarifeler uygulanması gibi kararlar vardı⁹⁷.

İstanbullu Türk tüccarların oluşturduğu Türk Millî Ticaret Birliği Genel Merkezi, hükümetten bazı taleplerde bulunmuştur. Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığında yabancı şirketlere tekeli ayrıcalıklar tanınmamasını ve tekeli ortaklıklara gidilmemesi istenildi. İstanbullu tüccarlar kâğıt para çıkarma yetkisi olan bir banka kurulmasını, bu bankanın hisse senetlerinin sadece Türklere ve hükümete satılmasını önerdiler. Dış ticaret hususunda hükümetin tüccarlara piyasa araştırmaları ve bilgi konularında yardımcı olmasını istediler. Ayrıca gelir vergisi kanununun gözden geçirilmesi, ticaret okulları açılması, hükümetin ekonomik konularda önemeli kararlar almadan önce Türk iş adamlarına danışması öngörülmekteydi⁹⁸.

Kongre'de çiftçiler hakkında da kararlar alındı. İç bölgeleri ihraç limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması, tütün tekelinin

⁹⁴ Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Murat Ulutekin, Nesim Şeker, Özgür Gökmen, Proje Yöneticisi: Uygur Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2001, s. 25.

⁹⁵ Güven Sak, v.d., s. 17-18.

⁹⁶ Güven Sak, v.d., **age.**, s. 29.

⁹⁷ Yahya Sezai Tezel, s. 151.

⁹⁸ Yahya Sezai Tezel, s. 150.

kaldırılması ve tütün üretimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi, tarım makinalarının ithalatında gümrük vergisinin muaf tutulması istekleri Kongre'ye katılanlar tarafından oy birliğiyle kabul edildi⁹⁹.

İzmir İktisat Kongresi'nde işçilerle ilgili ortaya konulan taleplerden sadece haftada altı gün çalışma resmileşebilmiştir¹⁰⁰.

İktisat Vekaleti'nde oluşturulan bir heyet aracılığıyla Kongre'ye bir de rapor sunuldu. Burada bir finans kredi sisteminin alt yapısının oluşturulması gereği üzerinde duruldu. Devletin özel girişimcilere kredi, teknik yardım sağlaması ve koruyucu bir gümrük politikasının getirilmesiyle sanayileşmenin hızlanabileceği ileri sürüldü. Tarım üreticilerinin vergi yükünün fazlalığından bahsedildi. Köylülerin kooperatifler etrafında örgütlenmelerinin yararlı olacağı belirtildi. Birleştirilmiş bir iç piyasa oluşturulmasının iktisadî gelişme için taşıdığı önem vurgulandı. İç piyasa meydana getirebilmek için demiryolu ve karayolu yapımına ağırlık verilmesi ifade edildi¹⁰¹.

İzmir İktisat Kongresi, uygulanacak iktisat politikası hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar arasında bir uzlaşma sağlamıştır. Bir başka deyişle Kongre, yönetici-asker kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasi ve sosyal iletişim kurma amacı taşıyordu. Yani siyasi iktidarın bu toplum kesimleriyle kurulacak ilişkilerde ve hedeflerinin gerçekleşmesi açısından bir platform oluşturacaktı¹⁰².

Kongre'de alınan kararların bir bölümü Cumhuriyet'in ilk yıllarında kanunlaştırıldı. Ancak işçi istekleri uygulanmadı. Kongre, toprak reformu, devletçilik ve grev hakkı gibi sorunlar gündeme getirilmediği, vergi ve işçi hakları konusunda oybirliğine varılmadığı ve sonuç olarak ticaret burjuvazisinin ayrıcalığına destek verildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir¹⁰³.

Kongre'de alınan kararlar işçi ve köylü sınıflarının seslerini yeterince duyuramadıkları ve katılımında bulunamadıkları izlenimini verir. İktisat Kongresi uygulamaya yönelik politika kararları almaktan çok ekonomiye

⁹⁹ Yahya Sezai Tezel, s. 151.

¹⁰⁰ Çağlar Keyder, *age.*, s. 89.

¹⁰¹ Yahya Sezai Tezel, s. 149-150.

¹⁰² Yahya Sezai Tezel, s. 149-150.

¹⁰³ *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, a.g.c., s. 21.

verilen önemi ve halkın özlemlerini dile getirmiş ve Lozan Antlaşması öncesinde Batılılara mesajlar vermeye yönelik kararlar almıştır¹⁰⁴.

Sonuçta Lozan Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik düşmüş Orta Avrupa Devletleri'nden birinin galip devletlere kendi şartlarını kabul ettirerek imzaladığı tek anlaşma olmuştur¹⁰⁵.

İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar izleyeceği ekonomik modelin ana hatlarını oluşturdu¹⁰⁶.

Bütün bunlara rağmen Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve Türkiye uzun yılların savaşlarını bitirmiştir. Yine de Türkiye'nin kapitülasyonları yok edebilmesi yani gümrük vergilerine istediği müdahaleyi yapabilmesi için altı yıl beklemesi gerekmiştir. Böylece İzmir İktisat Kongresi'nde alınan sanayileşme kararı, Lozan Antlaşması'nın Ekli Ticaret Sözleşmesi nedeniyle Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını 24 Ağustos 1929 tarihine kadar engellemiştir. Bu tarihe kadar Türkiye 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmiştir. Aynı sözleşme ile belirli istisnalar dışında, Türkiye yurda ürün getirmeye ve yurttan ürün çıkartmaya dair yasakları kaldırmayı ve bunları yeniden koymamayı da yükledi. Bütün bunlar Türkiye'nin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası sürdürmesini engelledi. Aşarın kaldırıldığı bir dönemde devlet bütçesi gümrük vergisinden böylece mahrum kaldı. Devletin vergi gelirinden mahrumiyeti yanında bağımsız bir dış ticaret politikası izleyememesi sanayileşme için büyük problemler yarattı¹⁰⁷.

İzmir İktisat Kongresi'nin Lozan görüşmelerine bir göndermesi olabileceğine dair bazı işaretler de vardır. Kongre'nin aldığı kararlar gereği, "Çiftçi Grubu'nun İktisadi Esasları" arasında yer alan "Ziraatte Makine Meselesi" başlığının ilk maddesinde, sulhtan sonra memleketimizin ulaşım araçları uygun bir yerinde uluslararası bir ziraat aletleri sergisi ve diğer hususlardan bahsedilmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, a.g.c., s. 21.

¹⁰⁵ Lord Kinross, *age.*, s. 438.

¹⁰⁶ Zafer Toprak, *age.*, s. 317.

¹⁰⁷ Akın İlkin, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981, s. 94-95.

¹⁰⁸ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 31.

Görüleceği üzere "Sulhtan sonra" ifadesi yalnızca bu başlığın bir ifadesi olmaktan çok hem ortaya çıkan bu metinler hem de genel olarak düşünülecek olursa İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarının gerçekleştirilmesinin barışın sağlanmasına bağlı olduğunu göstermektedir.

İzmir İktisat Kongresi'nin başkanlığına seçilen Kazım Karabekir, açılış konuşmasında kayda değer bir konuşma yapmamışsa da 4 Mart 1923'teki kapanış konuşmasında rakamlar vererek, ekonomik hayata dair bilgiler sunmuştur. Konuşmasında ülkenin yabancı sermayeyi kabul etmekle birlikte İzmir'de alınan kararlar gereğince hareket edileceğini ima eder. "Ve artık beşikten mezara kadar ecnebî mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebî sütü dökmekten milletimiz kendisini kurtaracaktır"¹⁰⁹ şeklinde konuşur.

Karabekir'in son ifadelerinde İzmir İktisat Kongresi'nin ruhuna dair işaretler vardır: "Bazılarımız bu kış kıyamette ve hâlâ hüküm süren Şark'ın buzlu dağlarından geçerek, buraya toplandı. Ve burada müttehit bir cephe ve İktisat Misakı esaslarını müttefikane çizdik. Bunu buradan Akdeniz kıyısından cihana ilan ederken ve kararlaştırdığımız müfredatlı programı da şanlı büyük Meclisimizin Hükümetine takdim ederken, Türk Milleti de ilk iktisat zaferini ilan etmiş bulunuyor"¹¹⁰.

Kazım Karabekir'in konuşmasında oldukça zor bir mevsimde iken İzmir'de toplanmış İktisat Kongresi'nin kararlarını dünyaya ilan etmekten bahsetmektedir. Türkiye'nin ekonomide olmazsa olmazlarının ortaya konduğu halkın istek ve kararlarıyla kabul edilen ekonomik şartlar, Lozan görüşmelerinin kesildiği bu dönemde, Türklerin bu kararlara bağlı olarak hareket edeceklerinin ilanı idi.

Yabancı sermayeye karşı olmama fikri ve bunu Misak-ı İktisadi'de ifade etmek de aslına bakılacak olursa Lozan Antlaşması'nın kapitülasyonlar ortadan kaldırılarak imzalanması durumunda yabancılara verilen bir garanti sayılabilir.

Her ne kadar İzmir İktisat Kongresi'nin kararı bu yazılmış ifadeler üzerinden değerlendirilerek, Kurtuluş Savaşı'nı veren ve Türkiye'nin o tarihte iktisadî ve toplumsal yapısını oluşturanların yabancı sermayeye karşı

¹⁰⁹ A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, s. 86.

¹¹⁰ A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, s. 89.

olmadıkları¹¹¹ sonucu çıkıyorsa da bu dünyaya ilan edilen mesaj olarak da ele alınabilir.

Kongre'nin dışarıya bir mesaj olarak algılanabilecek bir kararı da işçilerle ilgilidir. İzmir İktisat Kongresi'nde işçi derneklerinin istekleri de ele alınan konulardandır. Tavsiye niteliğindeki kararlardan bazıları şunlardı. "Amele" yerine "işçi" kelimesinin kullanılması, grev hakkı verilmesi, çalışma saatlerinin 8 saatle sınırlanması, ücretli tatil, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak resmen kabulü¹¹².

Modern çalışma hayatının unsurlarının Türkiye'de de uygulanması için bir hazırlık olduğunu gördüğümüz bu kararların Lozan'da Türkiye'nin karşısındaki Avrupa Devletleri'ne verdiği mesajdan söz edilebilir.

Aslında 1923 yılı başında Türk ticaret dünyasının Batı ticaret dünyası ile doğrudan temas kurabilmesi için gerekli kararları almak üzere bir "Dış Ticaret Konferansı" düzenleme fikri vardı. Ancak o sırada İzmir İktisat Kongresi toplanmakta olmasından dolayı İstanbul'daki Milli Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi'ne katılma kararı almıştır¹¹³.

İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasındaki ekonomisinin alacağı biçim ve yönün belirlendiği kabul edilir. Zaten Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde de ekonomik bağımsızlık özlemi dile getirilmişti. Atatürk yaptığı konuşmalarda bu konuya değinmekteydi.

Kimi araştırmacılara göre de İktisat Kongresi başlıca iki amaçla toplanmıştır. İlk olarak tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine has sorun ve isteklerini belirleyerek, bu kesimlerin siyasî kadro ile bütünleşmesi idi. İkincisi ise yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamaktı. İktisat Kongresi ile yönetici kadro iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istemekteydi¹¹⁴.

İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler lehine birtakım ilkesel kararlar alındı. Bu ilkeler çerçevesinde 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu düzenlenerek, uygulamaya kondu. Bu kanuna göre hükümet sanayi kuruluşları için gereken makine, teçhizat, gümrük vergisinden muaf tutacak,

¹¹¹ A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1971, s. 13.

¹¹² Yavuz Erdal, "Sanayideki İşgücünün Durumu 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Derleyenler: D. Quataert, E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 168.

¹¹³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2006, s.7.

¹¹⁴ Yakup Kepenek, **age.**, s. 50.

sanayicilerin ürünleri demiryollarında ucuza taşınacak, yerli sanayi ürünlerini ithalattan %10 daha pahalı da olsalar tercihen satın alacaklardı¹¹⁵.

İzmir İktisat Kongresi ülkenin çeşitli iktisadî dertlerini dile getirmek ve çözümünü için neler yapılması gerektiğini belirtmek üzere hükümetin girişimi ile düzenlenmiştir. Kongre'ye Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov da davet edilmişti. Bu durum hükümetin kalkınma çabalarında Sovyetler Birliği'nden destek beklendiğine işaret ettiği şeklinde de değerlendirilmektedir¹¹⁶.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların çoğu iktisat politikasına yansımışsa da bazıları çeşitli sebeplerle uygulanamamıştır. Mesela tütün tekeli kaldırılmadığı gibi daha sonraki yıllarda şeker ithalatı, kibrit ve bazı içkiler imalatı, limanlarda boşaltma ve yükleme işleri de devlet tekeli altına alınmıştır. Ayrıca 1929'a kadar yerli üretim himayeci gümrük vergileri ile korunmamıştır¹¹⁷.

Aynı zamanda İzmir İktisat Kongresi, millî devletin seçkin tabakaları arasında yapılmış olan iş bölümünün konuşma ortamı olmuştur. Burada sınıflar üstü bir aygıt olarak sunulan devlet mekanizmasının yönetim ve işletimi, millî bürokrasinin bir ayrıcalığı olarak saptandı. Devlet ülkenin ihtiyaçların karşılanmasında yol gösteren ve uzlaştırıcı olacak; ancak ekonomiye karışmayacaktı¹¹⁸.

Yani Kongre, Ankara seçkinleriyle, Millî Mücadele sırasında uzakta kalan İstanbul ve İzmir iş adamlarını bir araya getirmiştir. Tartışmalarda "millî iktisat" anlayışı, Cumhuriyet'le birlikte yeni şartlara uyarlanacaktır¹¹⁹. Bunun yanında İktisat Kongresi'nin İstanbul büyük burjuvazisini kazanmak yolunda bir girişim olduğu da kabul edilmektedir¹²⁰.

Türkiye'nin Batı yanında mı Sovyetler yanında mı yer alacağı tartışmalarına İzmir İktisat Kongresi'nde bir cevap verildiği de

¹¹⁵ Mustafa Sönmez, "75 Yıllık Sanayileşme Politikası", **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 2.

¹¹⁶ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s. 77.

¹¹⁷ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, s. 79.

¹¹⁸ Doğu Ergil, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s. 394.

¹¹⁹ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007**, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 271.

¹²⁰ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.3, I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e, Türkçesi: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 1242.

söylenmektedir. Önceliği özel teşebbüs olan bir ekonomi kongresinin İzmir'de toplanması kararı Lozan görüşmelerindeki İtilaf Devletleri'ne de bir mesaj olarak görülebilirdi. Yeni Türkiye'nin Sovyetleri değil, Batı'yı tercih ettiği bu Kongre ile gösterilmek istenmiştir¹²¹.

Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış olsa bile Kongre'de kapitülasyonların kabul edilmeyeceği vurgusu İtilaf Devletleri'ne bir uyarı niteliği taşıyordu. Türkler kapitülasyonların devamını siyasî bağımsızlık için de engel olarak görüyorlardı. Osmanlı döneminde kapitülasyonlar aracılığı ile dış müdahalelerin varlığı ve Osmanlı idaresinin çaresiz kalışı bu konuda ciddi bir hassasiyet doğmasına neden olmuştur¹²².

İzmir İktisat Kongresi sonunda iki temel belge ortaya çıktı. "Misak-ı İktisadi" çalışma hayatı üzerindeki etik değerlere yer verirken, diğer belgede her grubun önerileri kayıt altına alındı. Çiftçi grubu rejimin kaldırılmasını, tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılmasını, köylülere tarım metotlarının öğretilmesini, ziraî kredilerin düzene konulmasını istiyordu. Sanayiciler ise korumalı gümrük vergileri konulmasını, sanayicilere kredi açılmasını ve ulaştırmanın kolaylaştırılmasını istemekteydiler. Ticaret grubunun öncelikli isteği bir ticaret bankasının kurulması idi. Ayrıca borsaların millileştirilmesi, tekelcilikle mücadeleyi, ipotek karşılığı kredi verilmesini ve haberleşme ile ulaşımın kolaylaştırılması talepleri vardı. İşçi temsilcileri ise milletvekili ve belediye seçimlerinde meslekî temsil esaslarının uygulanmasını, mesai saatlerinin sekize indirilmesini, ücretlerin para olarak gününde ödenmesini, hayat ve kaza sigortası uygulaması başlatılmasını öneriyorlardı¹²³.

Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri"nde Prof. Dr. Akın İlkin'in bildirisinden¹²⁴ sonraki "Genel Görüşme" kısmında da söz alarak, İzmir İktisat Kongresi'nin hem niteliği hem de Lozan Barış Antlaşması'nın getirdiği sonuçlar açısından kapitülasyonların dönemi etkilemesine değinmiştir. Prof. Zeytinoğlu, Prof. İlkin'in açıklamalarında Atatürk dönemi Türkiye ekonomisini "liberal dönem" ve "devletçi dönem" olarak tasnif etmesine dikkat çekmiştir. Prof. Zeytinoğlu genellikle böyle bir yorumun var olduğunu belirterek, İzmir

¹²¹ Mehmet Kayıran, Selami Saygın, agm., s. 32.

¹²² Mehmet Kayıran, Selami Saygın, agm., s. 38.

¹²³ Abdurrahman Çaycı, **Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Modernleşme Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 393.

¹²⁴ Akın İlkin, agm.

İktisat Kongresi'nden 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar geçen zamanı "liberal dönem" olarak adlandırmanın mümkün olamayacağı kanaatindedir. İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi ile ilgili kararlar alınmış olmasına rağmen, bu kararların özel sektör tarafından gerçekleştirilebilecek türde kararlar olmadığını ifade etmiştir.

Kendilerini yanılta tarafın da bu olduğunu söyleyen Prof. Zeytinoğlu, İzmir'de kararlar alınmış olmakla beraber Lozan'da 1929'a kadar gümrük bağımsızlığına sahip olunamayacağını tescilini Türkiye'nin kendi gümrüklerine hükmedememesi demek olduğundan, 1916'daki gümrük vergilerini kullanmak zorunda kalarak, açık pazar olmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Yani Lozan'da altı yıl daha gümrüklere dokunulamayacağını kabulü ile 1923-1929 arasında özel sektöre ağırlık verildiğini; ancak özel sektör başarısız olduğu için de 1934'te devletçiliğe geçildiğinin ifade edilmesine itiraz etmektedir. Halbuki o dönemde özel kesimin oluşmadığını söyleyen Prof. Erol Zeytinoğlu, Şunları söylüyor: "Açık gümrüklerin arkasında açık bir pazar ekonomisi içinde İzmir Kongresi'nin hangi kararlar alınırsa alınsın özel kesim fiili olarak ekonomi alanında mevcut değildir, olamaz. Gümrük duvarları ile himaye edilmeyen bir ekonomide özel kesimin varlığından bahsedebilmek mümkün değildir"¹²⁵.

¹²⁵ Akın İlkin, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 109-110.

SONUÇ

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi, zamanlaması ve seçilen mekân açısından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir tarihte ve Türk zaferinin simgesi olmuş İzmir'de iktisat başlıklı bir kongrenin toplanması üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Yeni Türkiye'nin iktisadî geleceğinin ana hatlarının belirlenmesi için yapıcı sonuçları olan Kongre'nin toplandığı günler için ayrı bir anlamı olmuştur. Bu tarzda bir toplantının gerçekleşmesinden ne beklenildiği sorusu konuya değinen herkesin birbirinden farklı olabilecek sonuçlara ulaşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un birlikte tasarladıklarının söylenebileceği bu Kongre'nin 1923 Şubat ve Mart aylarındaki önceliği olan bir beklentisi yanında o günler için oldukça devasa ölçekte bir toplantının yapılması sonucu elde edilen istek ve bilgilerin Türkiye'nin ekonomisinin gelecekteki inşasında kullanılacak orta ve uzun vadede yapılacaklar listesi olduğu söylenebilir.

Bu açıdan incelendiğinde Türkiye İktisat Kongresi veya İzmir İktisat Kongresi adıyla tarihe geçen Kongre'den bazı beklentilere temel teşkil ettiği söylenebilir. Buna açık ve gizli beklentiler olarak bakılabilir. Açık beklenti, konusu "ekonomi" olan toplumsal bir hareket şeklinde gelişen Kongre'nin doğal olarak bu esas üzerine kararlar alacağıdır. Gerçekten de bu ekonomik yaklaşım İzmir İktisat Kongresi'nin sonunda tüm netliği ile görülür. Zaten İktisat Kongresi'nin bu yönü araştırmalarda da oldukça çok ele alınan tarafıdır.

Ancak İzmir İktisat Kongresi "gizli" demenin mümkün olabilecek adı konulmamış bir başka gündeme de sahip olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kongre'nin toplandığı günlerin hassasiyetine uygun olarak kısa vadede beklenenler olduğu gibi bu kararların uygulanabilmesi için yani Lozan görüşmelerinde Türkiye lehine çıkacak sonuçla sağlanacak barış ortamı elde edildikten sonra da Kongre'nin diğer uygulanabilir kararlarına bakılabilmıştır.

Kongre'nin toplandığı günlerde şüphesiz esas düşünce, Lozan görüşmelerinin Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlanmasına giden yolun açılmasıydı. O gün için İzmir'deki toplantının öncelikli amacı, kalıcı bir iktisat programı hazırlamaktan ziyade, Lozan görüşmelerinin kesilmesine neden olan hususları hem Türkiye kamuoyuna duyurmak hem de barış

antlaşmasına engel olan bu sorunların dünya barışının sağlanmasına da engel olduğunun uluslararası alanda duyurulması arzusu idi.

Türkler uzayan savaşı zaferle sonlandırmışlardı. Doğal olarak bir savaşın sona ermesi için gerekli bütün şartlara sahiptiler. 11 Ekim 1922'de savaşın çatışma kısmı sonlandırılmış ve nihaî barışı sağlayacak görüşmeler de başlamıştı. Yine de bu durumda bile İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye mağlup olmadıklarına dair düşünceleri ve yüzyıllar boyunca imparatorluk topraklarında elde ettikleri kazançlarını bu savaşın sonunda kaybetmek istememeleri sorunların asıl kaynağı oldu. Osmanlı döneminden kalan kapitülasyonların geleceği ile ilgili anlaşmazlık, Kurtuluş Savaşı sonrasında esas barışı sağlamak için toplanan Lozan Konferansı'nın kesilmesine varacak kadar İtilaf Devletleri'nin önemsedikleri bir konu olarak tarihe geçti. 4 Şubat 1923'te Lozan'daki görüşmeleri kesen İtilaf temsilcileri şehri terk ettiler ve barışın sağlanması hususunda ciddi bir problem ortaya çıktı.

Tam da bu günlerde Atatürk'ün Lozan'da olup bitenleri dünyaya ilan edebilmek için İzmir'de Lozan görüşmelerinin esas sorunu olan ekonomiyi ön plana çıkardığı bir kongre toplama kararı oldukça önemli bir teşebbüs oldu.

Türkiye ekonomisinin her alanından temsilcilerin davet edildiği Kongre, üç etkiye sahip olmuş gibi görünüyor. İlki Kongre'nin Lozan'daki İtilaf temsilcilerine bir cevap olduğudur. İkincisi Lozan Barış Antlaşması'nın ekonomik sınırlarının burada belirlendiğidir. Üçüncü olarak da Cumhuriyet döneminin ekonomik hayatına yapıcı etkileridir.

Aslına bakılacak olursa, İzmir İktisat Kongresi'nin yapısal varlığının tartışılabilir yönleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Askerî bir zafer, kalıcı bir barışa giden yolda en önemli adım olduğundan Türk Milleti bunu değerlendirmenin geleceği için ifade ettiği anlamı iyi bilmekteydi. Tarafların belirlenen bir metinler bütününe koyacakları imzalarla yürürlüğe girecek barışın önünde duran kapitülasyonlar konusunun aşılammış olması bu hususun Avrupalılar için Türkiye'de sürdürmeye çalıştıkları ekonomik çıkarlarının kendilerince ne derece kârlı bir uygulama olduğunu gösteriyor. Bu anlaşmazlık Konferansın dağılmasına neden olduğu gibi Lozan Barış Antlaşması'nda kaldırılırken bile kapitülasyonların altı yıl daha devam etmesi kabul edilmek zorunda kalmıştı.

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, s. 83 (5 Şubat 1923'te Lozan'daki Görüşmelerin Kesilmesi Üzerine Sorulan Bir Soruya Cevap Olarak Vakit Muhabirine, **Vakit**, 6 Şubat 1923).

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 79 (25 Aralık 1922 Tarihinde Le Jurnal Muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da Verilen Beyanat. **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Ocak 1923).

A. Âfetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.

A. Âfetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969.

Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981

Avcı, Orhan, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası", ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi**, 1838'den 1995'e, Dördüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 6-49-17/06.02.1923.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, HR. İm. 48-16. M. 05.05.1923.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C 1, 1923-1940, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980.

Çaycı, Abdurrahman, **Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Modernleşme Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Diñçel, Gülay, "İzmir İktisat Kongresi'nde Sanayi Kesimi", **75. Yılda Çarklar'dan Chiplere**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Elmacı, Mehmet Emin, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001.

Erdal, Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Derleyenler: D. Quataert, E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Ergil, Doğu, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1981.

Findley, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi**, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930), Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2006.

İlkin, Akın, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981.

İnönü, İsmet, "İstiklal Savaşı ve Lozan", **Cumhuriyet'in 50 Yıldönümü Semineri**, Seminere Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1975.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, I. Cilt, Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994.

Karabekir, Kazım, **Günlükler (1906-1948)** 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Kayıran, Mehmet, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Eskişehir 2019.

Kepenek, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, [Ankara] 1983.

Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi içerisinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

Kili, Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

Sak, Güven, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Murat Ulutekin, Nesim Şeker, Özgür Gökmen, Proje Yöneticisi: Uygur Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2001.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2023.

Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2006.

Lozan Barış Konferansı, **Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C IV, 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler, Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Millî Egemenlik Belgeleri, Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Millî Beyannamesi, Derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2015, file:///Users/orhanavci/Downloads/201503186.pdf, Erişim Tarihi 25 Ağustos 2023.

Ökçün, A. Gündüz, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1971.

Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara 1997.

Önsoy, Rıfat, **Malî Tutsaklığa Giden Yol, Osmanlı Borçları (1854-1914)**, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.

Özdemir, Hikmet, **Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul 2019.

Özguven, Ali, "Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)", **Journal of İstanbul Kültür University**, 2002/2.

Özkan, Asaf, "Milli Mücadele'den Sonra ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi", **Belleten**, C LXXVIII, Ankara Aralık 2014, S 283, Türk Tarih Kurumu Yayını.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çeviren: Mehmet Harmancı, eyayınları, İstanbul 2010.

Sönmez, Mustafa, "75 Yıllık Sanayileşme Politikası", **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Tokgöz, Erdinç, "Türkiye İktisat Kongresi", ataturkansiklopedisi.gov.tr (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

Toprak, Zafer, **Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2019.

Turan, Şerafettin, **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik, Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

Türkyılmaz, Ubeydullah, **Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Hukuki Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Ülken, Yüksel, "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değerlendirilmesi", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981.

Villalta, George Blonco, **Atatürk**, Çeviren: Fatih Özsu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982,

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, C 3, I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e, Türkçesi: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Yılmaz, Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar, Duyun-ı Umumiye**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.